

Islamic Maaref University

Scientific Journal
ISLAMIC REVELATION STUDIES

Vol. 21, Summer 2024, No. 77

**An Analysis of the Concept of Politics
Based on Religious Sacred Texts**

Mohammad Reza Javaheri ¹

1. Associate professor, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.
javaheri@ferdowsi.um.ac.ir

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article	Politics and politicians are among the most widely used words in the world, and each political school has a definition of them. The best source for understanding the precise concept and structure of politics is the Holy Quran and the Sunnah of the Infallibles. The aim of this research is to revive and explain this religious politics. In this article, politics was expressed in terms of words and in terms of liberalism and Marxism, and then Islamic hadith politics was presented through hadith studies in a descriptive-analytical manner. The definition of politics and its characteristics were inferred from religious sacred texts, and the best politicians in the Islamic world were shown to the general public. According to hadiths, there is no deceit, fraud, lies, oppression, and violence in Islamic politics. These are the characteristics of satanic politics and are alien to religiously revealed politics.
Received: 2024.01.07	
Accepted: 2024.07.01	
Keywords	Politics, Islam, Hadith, Prophet, Imams.
Cite this article:	Javaheri, Mohammad Reza (2024). An Analysis of the Concept of Politics Based on Religious Sacred Texts. <i>Islamic Revelation Studies</i> . 21 (2). 143-174. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.137
DOI:	https://doi.org/10.22034/21.77.137
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

Politics and politicians are widely used terms in the world. Every political school and even every political individual has a view on the concept of politics. It is necessary to clarify the concept of politics in liberalism, Marxism, and Islam. The goal is to explain the concept of politics in sacred religious texts (the hadiths of the Prophet Muhammad (peace be upon him and his family) and the infallible Imams (peace be upon them)) and to show its difference from rival schools. The main research question in the field of politics is in the hadiths of the Ahl al-Bayt (peace be upon them). The hypothesis is that the infallibles (peace be upon them) are politicians, servants of God, and their words and behavior are the best source for understanding the exact concept of politics. There are hadiths containing the word politics and its derivatives in hadith sources, but a documented study of all of them and a content analysis in a systematic study have not been conducted.

Methodology

The best source for understanding the concept of politics in Islam is the Sunnah of the Prophet Muhammad (peace be upon him). In this study, the uses of the word politics and its derivatives were extracted by searching hadith sources. In this article, a description and analysis of the content of authentic political hadiths and an inference of the concept of politics and its dimensions have been made.

Discussion

In contemporary political history, politics has become a deviant conventional concept combined with deceit, trickery, and lying, and on this basis, some have become shunned from politics. In this study, this view of politics has been proposed and examined. The word politics is not used in the Quran, but it is widely used in the Sunnah. After a lexical study of politics and an explanation of its terminological definition from the perspective of Muslim scholars and Western experts, the discussion of politics in the hadiths of the Prophet Muhammad (peace be upon him) has been pursued. The politics of the Prophet (peace be upon him and his family) and the Imams (peace be upon them) are politics that are infallible and safe from deviation, so they can forever be a guide and guide for politicians and the world. Guiding humanity to the politics of the soul and the good politics and teaching its characteristics and effects is the privilege of politics in the teachings of Hadith. Imam Khomeini (may Allah be pleased with him) as the greatest politician of the Ahlul Bayt (peace be upon him) school in the contemporary world, in his speeches and writings, considered divine and Islamic politics to be different from satanic politics and one-dimensional politics and expressed the nature of religious politics.

The quality of the connection and relationship between religion and politics in the logic of the Ahlul Bayt (peace be upon them) is clarified by Hadith studies. Those who turn to secularism and claim separation from politics are taking steps contrary to the teachings of political Hadith.

Conclusion

In this research on the religion of political Hadith, the concept, structure and dimensions of Islamic politics were clarified. The divine prophets and the last prophet of God (peace be upon them all) and the infallible Imams (peace be upon them) were the pioneers of

divine religious politics and the world's greatest politicians. The divine mission of the Prophet of Islam includes the politics of the people and the people, and the affairs of religion and the politics of the nation have been entrusted to him by God. Politics is fundamentally linked to prophethood and Imamate. The Imams (peace be upon them) are knowledgeable about politics and the politics of the people. Therefore, the words and behavior of the infallibles (peace be upon them) are the reliable and final source of understanding Islamic politics. In this research, political science was conducted based on the hadiths and sacred religious texts, and the types of politics were revealed. The essence of politics is the work of the prophets and imams, and rulers who have nothing to do with religion have caused a negative and undesirable orientation in politics. Deception, deceit, paternalism, corruption, and oppression have emerged in the satanic politics and the politics of the tyrants. Islamic politics is facing this deviant politics of the West and the East. In Islamic politics, first of all, the politics of the self, the refinement, purification, and self-improvement of the politician are necessary in order to be able to become the leader of the nation. The good politics, the adornment of politics, and the beauty of politics with its nature and effects are in the text of the hadiths of the Ahl al-Bayt. There is a fundamental connection between politics and justice in Islamic politics, and politics is the action of just and faithful politicians.

References

- Quran.
- Nahj al-Balagha.
- Abu al-Hamd Abdul-Hamid (1384 AH). *Principles of Politics (Sociology)*. Tehran: Tus.
- Ahmadi Miyajani, Ali (1419 AH). *The Writings of the Prophet (peace be upon him and his family)*. Qom: Dar al-Hadith.
- Bahrani, Seyyed Hashim bin Sulayman (1995). *Al-Burhan fi Tafsir al-Quran*. Qom: Be'at Institute.
- Borujerdi, Agha Hussein (2007). *Jame'e Hadith al-Shi'a*. Tehran: Farhang Sabz Publications.
- Ibn Abi al-Hadid, Abdul Hamid ibn Hibatullah (1404 AH). *Explanation of Nahj al-Balagha*. Qom: Maktaba Ayatollah Marashi Najafi.
- Ibn Abi Zainab, Muhammad ibn Ibrahim (1397 AH). *Al-Ghaybah for al-Numani*. Tehran: Saduq Publishing.
- Ibn Hayyun, Numan ibn Muhammad Maghrib (1385 AH). *Da'im al-Islam*. Qom: Mas'at Al-Bayt (a.s.).
- Ibn Shu'bah Harrani, Hassan ibn Ali (1404 AH). *The Collection of Minds from the Family of the Prophet (peace be upon him)*. Qom: Society of Teachers of the Seminary.
- Ibn Mashhadi, Muhammad ibn Ja'far (1419 AH). *Al-Mazar al-Kabir*. Qom: Islamic Publication Office affiliated with the Society of Teachers of the Seminary of Qom.
- Ibn Shahr-e-Ashūb Mazandarani, Muhammad ibn Ali (1369 AH). *Similarities of the Quran and Miscellaneous*. Qom: Dar Bidar Publishing House.
- Ibn Tawus, Ali ibn Musa (1376 AH). *Acceptance of Good Deeds*. Qom: Islamic Propaganda Office.

- Ja'fari, Mohammad Taqi (1995). *Philosophy of Religion*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought.
- Javadi Amoli, Abdullah (2003). *Adab Fanaye Muqraban, Explaining the Pilgrimage of the Great Community*. Qom: Israa Publications.
- Javadi Amoli, Abdullah (2014). *Raheeq Makhtoom, Explaining the Transcendental Wisdom*. Qom: Esra Publishing House.
- Johari Farabi, Abu Nasr Ismail bin Hamad (1407 AH). *Sahaha Taj al-Lagha and Sahaha al-Arabiya*. Beirut: Da.
- Tamimi Amadi, Abdul Wahid bin Muhammad (1987). *Gharr al-Hakam wa Darr al-Kalam*, explained by Jamal al-Din Muhammad Khansari and introduced and corrected by Mir Jalal al-Din Hosseini Ormavi. Tehran: University of Tehran.

دراسة مفهوم السياسة علي أساس النصوص المقدسة الدينية

محمد رضا جواهري^١

١. أستاذ مشارك في قسم المعارف الإسلامية، جامعة فردوسي في مشهد، مشهد، إيران.

javaheri@ferdowsi.um.ac.ir

ملخص البحث	معلومات المادة
من الكلمات الشائعة في العالم، السياسة والسياسي، ولكل مدرسة سياسية تعريف لهما. غير أن أفضل المصادر للتعرف الدقيق على هذا المفهوم وهيكل السياسة هو القرآن الكريم وسنة المعصومين <small>عليهم السلام</small> . يهدف البحث نحو إحياء هذه السياسة الدينية وشرحها. تم توضيح «السياسة» في اللغة والاصطلاح في الليبرالية والماركسية، ثم قدمنا السياسة الإسلامية الحديثة القائمة على الدراسات الحديثة، طبقاً للأسلوب الوصفي التحليلي. اقتبس تعريف السياسة وميزاتها من النصوص المقدسة الدينية، كما تم عرض كبار السياسيين في العالم الإسلامي على جمهور الباحثين في مجال السياسة. لا يوجد الاحتيال والخداع والغش والكذب والظلم والعنف في السياسة الإسلامية طبقاً للأحاديث، بل إنها خصائص السياسة الشيطانية وغريبة عن السياسة الوحيانية الدينية.	نوع المقال: بحث تاريخ الاستلام: ١٤٤٥/٠٦/٢٤ تاريخ القبول: ١٤٤٥/١٢/٢٤
السياسة، الإسلام، الحديث، الرسول <small>صلى الله عليه وآله</small> ، الأئمة <small>عليهم السلام</small> .	الألفاظ المفتاحية
جواهري، محمد رضا (١٤٤٦). دراسة مفهوم السياسة على أساس النصوص المقدسة الدينية. مجلة علمية دراسات الثورة الإسلامية. ٢١ (٢): ١٧٤ - ١٤٣. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.137	الاقتباس:
https://doi.org/10.22034/21.77.137	رمز DOI:
جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.	الناشر:

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه علمی

مطالعات انقلاب اسلامی

سال ۲۱، تابستان ۱۴۰۳، شماره ۷۷

واکاوی مفهوم سیاست براساس متون مقدس دینی

محمد رضا جواهری^۱

۱. دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
javaheri@ferdowsi.um.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۱۷۴ - ۱۴۳)	سیاست و سیاست‌مدار از واژه‌های پرکاربرد در جهان است و هر مکتب سیاسی تعریفی از آن دارد. بهترین منبع برای شناخت مفهوم دقیق و ساختار سیاست، قرآن کریم و سنت معصومان <small>علیهم‌السلام</small> است. هدف این پژوهش احیاء و تبیین همین سیاست دینی است. در این نوشتار سیاست در لغت و در اصطلاح لیبرالیسم و مارکسیسم بیان شد و در ادامه سیاست اسلامی حدیثی با مطالعات حدیثی به روش توصیفی تحلیلی ارائه گشت. تعریف سیاست و ویژگی‌های آن از درون متون مقدس دینی استنباط گردید و سیاست‌مداران برتر در جهان اسلام به عموم سیاست‌پژوهان نشان داده شد. براساس احادیث، دغل‌کاری، خدعه‌گری، فریب‌کاری، دروغ، ستم و خشونت در سیاست اسلامی وجود ندارد. اینها ویژگی‌های سیاست شیطانی است و با سیاست وحیانی دینی بیگانه است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۷	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۱	
واژگان کلیدی	سیاست، اسلام، حدیث، پیامبر <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> ، امامان <small>علیهم‌السلام</small> .
استناد:	جواهری، محمد رضا (۱۴۰۳). واکاوی مفهوم سیاست براساس متون مقدس دینی. <i>مطالعات انقلاب اسلامی</i> . ۲۱ (۲). ۱۷۴ - ۱۴۳. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.137
کد DOI:	https://doi.org/10.22034/21.77.137
ناشر:	دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

اکثر اندیشوران در تعریف سیاست، یا سیاست را مطلق و خالی از بار مثبت و منفی شمرده، یا با جهت‌گیری مثبت اعلام نموده‌اند. در این پژوهش کوشش می‌شود سیاست اسلامی با مطالعات حدیثی روشن شود و هدف استنباط مفهوم سیاست از متون مقدس اسلامی است. کلمه سیاست و مشتقات آن در قرآن کریم نیامده است، اما در احادیث پیامبر ﷺ و امامان علیهم‌السلام وجود دارد. با بررسی و توصیف و تحلیل همین احادیث سیاسی سعی می‌شود سیاست‌شناسی دینی و حدیثی انجام شود.

سیاست در جهان از مفاهیم برجسته و پرکاربرد است و نقش برجسته‌ای در زندگی اجتماعی انسان دارد. از این‌رو باید سیاست دینی و سیاست‌مداران دینی را شناخت و از تفاوت آن با سیاست در لیبرالیسم و مارکسیسم آگاهی یافت. در تاریخ سیاسی معاصر سیاست یک مفهوم عرفی انحرافی توأم با دغل‌کاری و حيله‌گری و فریب‌کاری و دروغ‌گویی پیدا کرده است و بر همین اساس برخی، از سیاست‌گريزان شده‌اند. لازم است با احیای مفهوم و ساختار سیاست در فرهنگ اسلامی راه را بر این انحراف بست.

برخی از اندیشمندان مسلمان به اقتضای بحث خویش یک حدیث از احادیث سیاست را بررسی نموده‌اند، اما مقاله‌ای در شناخت سیاست براساس نگرش کلی و مجموعه متون مقدس دینی پیدا نشد. نوآوری این پژوهش بازکاوش و استقراء تام واژگان سیاست و مشتقات آن در حدیث اهل بیت علیهم‌السلام برای استنباط مفهوم و انگیزه و هدف و اطراف و قلمرو سیاست و ربط سیاست به نبوت و امامت است. پردازش و استخراج و استنباط یافته‌های همه احادیث دارای واژگان سیاست و ارائه نظام جامع سیاست در اسلام پژوهش جدیدی است.

دشمنان دین در صد سال اخیر در صدد القای جدایی دین اسلام از سیاست بوده‌اند تا از این راه دین را از صحنه اجتماع و جامعه خارج کنند. از این‌رو بررسی سیاست بر طبق سنت، ضرورت دارد و پیوند و ارتباط دین و سیاست و عینیت این دو را آشکار می‌کند و راه را بر این توطئه می‌بندد.

ارتباط حدیث سیاست با انقلاب اسلامی

احادیث سیاست، بیانگر این حقیقت است که سیاست بخشی از دین اسلام و شعبه‌ای از فقه شیعه است. دلالت این احادیث پشتوانه نظری انقلاب اسلامی است. اگر دین از سیاست جدا باشد، انقلاب دینی بی‌معنا خواهد شد، چون انقلاب و سیاست باهم در آمیخته است. انقلاب تغییر حکومت و دولت و نظام سیاسی و انتقال قدرت با زور است و این تنها در صورتی امکان‌پذیر است که دین و سیاست یکی باشند. بی‌تردید انقلاب اسلامی تغییر نظام ضد دینی به حکومت دینی است. حدیث سیاست ساختار انقلاب اسلامی را روشن می‌کند.

سیاست در لغت

سیاست مصدر از ساس - یسوس می‌باشد و عربی و حروف اصلی آن «س و س» است. اهل لغت کاربردها و مفاهیم مختلفی برای آن ذکر کرده‌اند. فراهیدی در قرن دوم هجری نوشته است: «السیاسة: فعل السائس ... والوالي يسوس الرعية و امرهم؛ (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق: ۷ / ۳۳۶) سیاست فعل سیاست‌مدار است ... و والی رعیت را سیاست می‌کند و بدانان امر می‌نماید». عسکری در قرن چهارم در تفاوت سیاست و تدبیر نوشته است: «ان السياسة في التدبير المستمر و لا يقال التدبير الواحد سياسة فكل سياسة تدبير و ليس كل تدبير سياسة؛ (عسکری، ۱۴۰۰ ق: ۱۸۶) سیاست تدبیر مستمر است و به تدبیر واحد سیاست گفته نمی‌شود، پس هر سیاستی تدبیر است و هر تدبیری سیاست نیست». صاحب القاموس المحيط در تبیین معنای سیاست می‌گوید: «سست الرعية سياسة امرتها و نهيتها و فلان مجرب قدساس و سیس علي أدب و أدب». (فیروزآبادی، ۱۴۲۱ ق: ۲ / ۲۲۲)

[وقتی می‌گوییم] سیاست نمودم رعیت را سیاستی؛ یعنی رعیت را امر و نهی کردم و فلانی با تجربه است و بر او سیاست کرده و سیاست شده است؛ یعنی تربیت کرده و تربیت و ادب شده است. الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية در شرح سیاست می‌نویسد:

سُتُّ الرعية سياسة وسوس الرجل امور الناس اذا ملك أمرهم و فلان مجرب قد ساس و سیس عليه اي أمر و امر عليه. (جوهری فارابی، ۱۴۰۷ ق: ۲ / ۹۳۸)

سیاست نمودم رعیت را سیاستی و کسی به سیاست امور مردم واداشته شد، زمانی است که اختیار آنان را به دست بگیرد. فلانی با تجربه است و سیاست کرده، سیاست شده است؛ یعنی فرمانروایی کرده و بر او فرمانروایی شده است.

در لغت‌نامه‌های فارسی در معنای سیاست چنین آمده است: پاس داشتن ملک، نگاه داشتن، حفاظت، حراست، حکم راندن بر رعیت، رعیت‌داری کردن، حکومت، ریاست، داوری (لغت‌نامه دهخدا، ۱۳۷۷ ش: ۹ / ۳۸۶۵) اداره کردن امور مملکت، حکم‌داری، عدالت، محافظت حدود ملک، اداره امور داخلی و خارجی کشور (معین، ۱۳۶۲ ش: ۲ / ۱۹۶۶) مراقبت امور داخلی و خارجی کشور، اصلاح امور خلق، مردم‌داری (عمید، ۱۳۶۳ ش / ۷۶۸) با دقت در این معانی که در کتب لغت آمده روشن می‌سازد که سیاست در لغت در بردارنده مفهوم مثبت است و در معانی منفی به کار نرفته است.

سیاست در اصطلاح

سیاست در جهان در نوشتار سیاست‌پژوهان در گفتار و رفتار خاص به کار رفته است و هریک از

پژوهشگران تعریفی برای سیاست ارائه کرده‌اند.

امام علی علیه السلام با یک کلمه سیاست را تعریف نموده و فرموده‌اند: «المُلكُ سياسة؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۱ / ۱۳) مُلك‌داری و فرمانداری سیاست است». در ملك به ضمه میم که به معنای مملکت‌داری است، قدرت و دولت و حکومت وجود دارد. ملك بر وزن قفل در استعمال قرآن و حدیث به معنای حکومت و اداره امور است. گرچه این حدیث به صراحت سیاست را ملك تعریف نمی‌کند، اما ملك و سیاست را مترادف و تفکیک ناپذیر می‌شمارد.

امام خمینی به عنوان فقیهی عارف و عادل و سیاست‌مداری بزرگ و کارکشته در ۳ دی ۱۳۵۹ در جماران در سخنرانی برای ائمه جمعه فرمودند:

سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه ببرد، تمام مصالح جامعه را در نظر بگیرد و تمام ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد و اینها را هدایت کند به طرف آن چیزی که صلاحشان است، صلاح ملت هست، صلاح افراد هست و این مختص به انبیاست. دیگران این سیاست را نمی‌توانند اداره کنند. این مختص به انبیاء و اولیاست و به تبع آنها به علمای بیدار اسلام ... سیاست‌مداران اسلامی، سیاست‌مداران روحانی، انبیاء علیهم السلام شغلشان سیاست است. دیانت همان سیاستی است که مردم را از اینجا حرکت می‌دهد و تمام چیزهایی که به صلاح ملت است و به صلاح مردم است. آنها را از آن راه می‌برد که صلاح مردم است که همان صراط مستقیم است (صحیفه امام، ۱۳۹۳: ۱۳ / ۴۳۲ و ۴۳۳)

عبدالله جوادی آملی در شرح سیاست می‌نویسد:

اصول سیاست هر بینشی براساس تفکر آن بینش استوار است. بینش توحیدی اصول سیاست خود را بر پایه توحید در همه مراتب آن و پذیرش وحی و نبوت و معاد استوار می‌کند ... بدین ترتیب زیربنای سیاست اسلامی را تفکر در این نکته که جهان چگونه پدید آمد و انسان از کجا آمده، در کجاست و به کجا می‌رود و خلاصه تفکر در حقیقت توحید تشکیل می‌دهد ... ائمه علیهم السلام سیاست‌مدارانی هستند که سیاست آنان نیز مانند سایر کارهایشان بر محور توحید است. لذا برخی از حرکت‌های سیاسی و اجتماعی نه با معیارهای سیاست‌مداران دغَل آن روز سازگاری داشت و نه با معیارهای سیاست بازی امروز (جوادی آملی، ۱۳۸۲ ش: ۱ / ۲۵۶ و ۲۵۷).

حکیمان سیاست را بخشی از حکمت عملی می‌دانند. حکما، حکمت را به دو دسته نظری و عملی تقسیم کرده، برای هر کدام از این دو اقسامی قائل شده‌اند. اقسام حکمت نظری عبارت است از الهیات، ریاضیات، طبیعیات و منطقیات؛ چنان‌که تهذیب اخلاق و

واکاوی مفهوم سیاست براساس متون مقدس دینی □ ۱۴۷

تدبیر منزل و سیاست مُدُن و جامعه در اقسام حکمت عملی داخل است (جوادی آملی، ۱۳۹۳ ش: ۱ / ۱۲۳ و ۱۴۱).

ابن مسکویه در تعریف سیاست ملکی نوشته است: صنعتی است که مدنیت را قوام می‌بخشد و مردم را به مقتضای مصالحشان رهنمون شود (مسکویه، ۱۴۲۲ ق: ۳۳۳).
فیض کاشانی در معنای سیاست نوشته است:

بحسن السياسة اي باستعمال العقل العملي و تهذيب الاخلاق سواء كان السائس من خارج كالسلطان او من داخل كحسن تدبير النفس (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق: ۱ / ۱۲۴).
حسن سیاست؛ یعنی استعمال عقل عملی و تهذیب اخلاق چه سائس از خارج باشد مثل سلطان یا از داخل مثل حسن تدبیر نفس.

محمدتقی مصباح یزدی در تعریف سیاست می‌گوید:

منظور ما از سیاست روش اداره کردن جامعه یا تنظیم جامعه به صورتی که به مصالح و خواسته‌های جامعه تحقق ببخشد و یا به تعبیر ساده‌تر سیاست همان آیین کشورداری است، نه آن مفهومی که بار منفی دارد و توأم با حقه و فریب دادن دیگران است (مصباح یزدی، ۱۳۷۷ ش: ۵۴).

صاحب کتاب **تفکر و سیاست** می‌نویسد:

مراد از سیاست همه شئونات حیات اجتماعی ما و هر آن چیزی است که با حیات جمعی آدمی پیوند دارد (عبدالکریمی، ۱۳۷۶ ش: ۹)

عباسعلی عمید زنجانی می‌نویسد:

سیاست به معنی مدیریت کلان دولت و راهبرد امور عمومی در جهت مصلحت جمعی و انتخاب روش‌های بهتر در اداره شئون کشور، یا علم اداره یک جامعه متشکل، و یا هنر تمشیت امور مردم در رابطه با دولت (عمید زنجانی، بی‌تا: ۵۶)

جمال‌الدین خوانساری در شرح **غرر الحکم و درر الکلم** در تعریف سیاست نوشته است:

سیاست تربیت کردن رعیت و تعلم و نسق احوال ایشان است و ظاهر است که صاحب سیاست وضع شده برای رفع ظلم از دیگران برای شان و رفع ظلم ایشان بر یکدیگر (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳ / ۲۵۴).

امام محمد غزالی در تعریف سیاست می گوید:

السیاسة في استصلاح الخلق و ارشادهم الي الطريق المستقيم المنجي في الدنيا و الآخرة.
(غزالی، بی تا: ۱ / ۱۲۳)
سیاست به معنای به صلاح آوردن مردم و ارشاد آنها به راه مستقیم نجات بخش در دنیا و آخرت است.

صاحب *دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدولة الاسلامیة* در تعریف سیاست چنین می گوید:

السیاسة بمعنی حفظ نظام المسلمین و حقوقهم و سیادتهم و اصلاح شئونهم العامه بشعبها
المختلفه و الدفاع عنهم علی اساس ما انزل الله من الاحکام. (منتظری، ۱۴۱۵ ق: ۲ / ۲۴)
سیاست به معنای حفظ نظام مسلمانان و حقوق و سیادت آنان و سامان دادن شؤون
عمومی آنان با شعبه های مختلف آن و دفاع از آنان براساس آن احکامی که خداوند نازل
کرده است.

علامه محمدتقی جعفری در تعریف سیاست می نویسد:

سیاست از دیدگاه اسلام عبارت است از مدیریت حیات انسان ها برای وصول به
عالی ترین هدف های مادی و معنوی (جعفری، ۱۳۷۵ ش: ۲۵۳).

عبدالحمید ابوالحمد در تعریف سیاست نوشته است:

سیاست عبارت است از خودآگاهی انسان نسبت به محیط و جامعه و سرنوشت مشترک
و زندگی مشترک خود و جامعه ای که در آن زندگی می کند و به آن وابسته است
(ابوالحمد، ۱۳۸۴ ش: ۱ / ۲۱)

در میان دانشمندان مغرب زمین موریس دوورژه سیاست را معادل «علم قدرت» می داند (دوورژه، ۱۳۹۶
ش: ۱۷) و اندوینست آن را به معنای «علم دولت» می خواند و می گوید: منظور از علم دولت علمی است
که رفتار دولت را مورد بررسی و مطالعه قرار می دهد (وینست، ۱۴۰۱ ش: ۲۰) و ر. م. مک آیور می نویسد:
علمی که به انسان می آموزد که چه کسی می برد؟ چه چیزی را می برد؟ کی می برد؟ چگونه می برد؟ چرا
می برد؟ (مک آیور، ۱۳۵۴ ش: ۲۶۴) هارولد ج. لاسکی «مطالعه دولت» را سیاست می شمارد (لاسکی،
۱۳۵۴ ش: ۱۲۸)

ماکس وبر در تعریف سیاست می گوید:

سیاست را در معنای جهت و خط مشی یک گروه سیاسی که امروزه به آن دولت می‌گویند، یا تأثیری که بر این رهبری اعمال می‌کنند در نظر می‌گیریم ... هر دولتی بر اساس قدرت بنا شده است ... کار سیاسی موجد احساس توانمندی و قدرت است. (وبر، ۱۳۶۸ ش: ۱۰۵)

سیاست‌شناسی حدیثی

در اینجا همه احادیثی که در آنها سیاست و مشتقات آن وجود دارد، بررسی می‌گردد تا مفهوم سیاست در اندیشه دینی روشن شود.

۱. اقسام سیاست در حدیث

سیاست در لغت و در تعریف‌های اصطلاحی رویکرد انحرافی و منفی ندارد، اما در دوران معاصر مفهوم غیرانسانی و مبتنی بر نیرنگ و مکر و دروغ پیدا کرده است. امام خمینی سیاست را از این جایگاه غیرطبیعی و دروغین خارج کرد و در جایگاه راستین و صحیح آن نشان داد. سیاست از دیدگاه امام خمینی با آنچه در قالب راهبردها و سیاست‌های اجرایی حکومت‌های دنیوی به‌ویژه مستبدان و مستکبران و ستمگران صورت می‌گیرد، تفاوت دارد. امام خمینی سیاست را به سه قسم: سیاست شیطانی، سیاست تک‌بعدی، و سیاست الهی و اسلامی تقسیم کرده‌اند (فوزی، ۱۳۸۴ ش: ۹۴).

همچنین در تبیین سیاست شیطانی و فاسد و نامطلوب پنج بار تعریف سیاست را از حسن پاکروان رئیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک) در زندان، در سخنرانی‌های خود گزارش و تکرار نموده‌اند.

ایشان در صبح جمعه ۲۱ فروردین ۱۳۴۳ در جمع دانشجویان دانشگاه تهران و طلاب قم فرمودند:

آمد یک نفر از اشخاصی که میل ندارم اسمش را بیاورم، گفت آقا سیاست عبارت است از دروغ گفتن، خدعه، فریب، نیرنگ، خلاصه پدر سوختگی است! و آن را شما برای ما بگذارید! چون موقع مقتضی نبود نخواستیم با او بحثی بکنیم. گفتیم: ما از اول وارد این سیاست که شما می‌گوئید نبوده‌ایم. امروز چون موقع مقتضی است می‌گوییم. اسلام این نیست، و الله اسلام تمامش سیاست است. اسلام را بد معرفی کرده‌اند. سیاست مُدُن از اسلام سرچشمه می‌گیرد (صحیفه امام: ۱ / ۲۷۰ - ۲۶۹)

در ۲۷ خرداد ۱۳۵۸ در سخنرانی برای وعظ تهران گفتند:

آمد و گفت به اینکه سیاست کاری است که دروغ‌گویی در آن است. بدجنسی مثلاً در آن هست، چه هست، این آخر کلمه‌اش این بود که پدرسوخته‌ای در آن هست! این را

شما بگذارید برای ما! من گفتم سیاست به این معنایی که شما می‌گوئید مال شماس است!
(صحیفه امام: ۸ / ۱۸۵).

در ۳۰ تیر ۱۳۵۸ در دیدار با دانشجویان دانشکده بابل فرمودند:

پاکروان در ضمن صحبت‌هایش گفت که سیاست عبارت از دروغ گفتن است، عبارت از تقلب است، عبارت از خدعه است. عبارت از فریب است. عبارت از پدرسوختگی است! این تعبیر آخرش بود، این را بگذارید برای ما، می‌خواست ما را وادار کند به اینکه ما دخالت در سیاست نکنیم. من به آن گفتم، خوب، اگر این سیاست عبارت از اینهاست، اینکه مال شما هست (صحیفه امام: ۹ / ۱۷۷).

در ۲۲ شهریور ۱۳۵۸ در سخنرانی برای روحانیون تهران گفتند:

ایشان شروع کرد به صحبت کردن که سیاست یک امری است که دروغ گفتن است، خدعه کردن است، فریب دادن است، از این چیزها، الفاظ جور کرد و آخرش هم گفت: پدر سوختگی است و این را شما بگذارید برای ما. من به او گفتم که این خوب، مال شما هست! این به این معنا اگر سیاست است خوب، مال شماس است (صحیفه امام: ۹ / ۵۰۵).

در ۴ مهر ۱۳۵۸ در قم در جمع هیئت فاطمیون تهران فرمودند:

پاکروان گفت که سیاست دروغ گفتن است، خدعه است، فریب است، و آخرین کلامش این بود که پدرسوختگی است! این را بگذارید برای ما، همین جا می‌خواست پدرسوختگی کند؛ یعنی می‌خواست کلاه سر من بگذارد! من گفتم به این معنا که شما می‌گویید ما هیچ وقت یک همچو سیاستی نداشتیم، خدعه و فریب و این چیزها، بعد آمد بیرون و منتشر کرد در روزنامه‌ها که ما تفاهم کردیم با فلانی و اینکه دخالت در سیاست نکند. من هم سر منبر گفتم که ایشان این را گفت، من هم این را گفتم، بیخود گفته! اینها می‌خواهند که ماها را با همین خدعه و فریب که سیاست خدعه است، شما از سیاست کنار بروید. سیاست خدعه نیست، سیاست یک حقیقتی است، سیاست یک چیزی است که مملکت را اداره می‌کند. خدعه و فریب نیست، اینها همه‌اش خطا است. اسلام، اسلام سیاست است، حقیقت سیاست است، خدعه و فریب نیست (صحیفه امام: ۱۰ / ۱۲۴ و ۱۲۵).

در ۳ دی ۱۳۵۹ در جماران در جمع ائمه جمعه سراسر کشور نیز داستان همین گفتگو را ذکر کرده و

در پایان فرموده‌اند:

البته سیاست به آن معنایی که اینها می‌گویند که دروغ‌گویی، با دروغ‌گویی، چپاول مردم و با حيله و تزوير و ساير چيزها، تسلط بر اموال و نفوس مردم، اين سياست هيچ ربطی به سياست اسلامي ندارد، اين سياست شيطاني است و اما سياست به معنای اينکه جامعه را راه ببرد و هدايت کند به آن جایی که صلاح جامعه و صلاح افراد هست اين در روايات ما برای نبي اکرم ما با لفظ سياست ثابت شده است (صحيفه امام: ۱۳ / ۴۳۱).

امام خميني برای روشن شدن شاخصه‌های سياست شيطاني، گفتار رئيس ساواک شاه در تعريف سياست را پنج بار در سخنرانی‌های خویش تکرار کرده‌اند. اين تکرار دليل دارد. امام می‌خواسته‌اند تمایز و تعارض دوگانه سياست شيطاني و الهی را به همگان تفهيم کنند. بنابر اين بايد سياست اسلامي را از راه توصيف و تحليل احاديث سياست شناخت تا اين تعارض و تضاد مفهومی دو سياست آشکار گردد.

امام خمینی رویاروی سکولاریسم

رهبر کبير انقلاب اسلامي از نقشه‌های دشمنان دين در جهان آگاه بود. او می‌دانست یکی از اينها طرح جدایی دين از سياست است که دين ستیزان بر اساس آن می‌خواهند دين را از صحنه اجتماع خارج و خنثی کنند. از اين رو در برابر اين توطئه ايستادگی نمود و از عينيت و امتزاج دين اسلام و سياست سخن گفت.

امام خميني در ۲ شهریور ۱۳۶۲ در جماران در هدايت اعضای شورای تبليغات فرمودند:

از اول نقشه بود که اسلام را مثل مسيحييت که در کلیسا محبوس است، در مدرسه‌ها محبوس کنند. متأسفانه خودمان به اين نوع تفکر کمک کردیم. به زبان آوردن کلمه سياست جرم بود؛ برای اينکه القا کرده بودند که سياست مال منحرفين است. اصولاً اساس اسلام از سياست است. لکن در زبان کلمه و لغت سياست را نمی‌شد به کار برد (صحيفه امام: ۱۸ / ۷۲).

امام خميني در ۲۰ تيرماه ۱۳۵۹ در جماران در حضور روحانيون فرمودند:

در طول تاريخ تقريباً حدود سيصد سال اين قدر تزريق کردند بر اين ملت و بر خود روحانيون، که شما نبايد در سياست دخالت بکنيد که خود آقایان هم باورشان آمده بود. اگر یک مطلبی مثلاً راجع به یک امر سياسی که به نفع ملت بود، اينها می‌خواستند دخالت بکنند، یک قشر از خود روحانيت می‌گفتند یک امر سياسی است، به ما چه؟ خودشان را کنار کشيده بودند؛ يعنی کنارشان زده بودند اينها را، باورشان آورده بودند که روحانيون بايد فقط بروند مسئله بگویند، آن هم بعضی مسائل، نه همه مسائل، مسائل اگر همه‌اش باشد که بیشتر کتب فقه، کتب سياست است، لکن باورشان آمده بود اين،

مردم هم این را باور کرده بودند، به آنجا رسید که این جمعیت خطرناکند و باید اینها را کنار زد و مشغول به خودشان کرد و ملت را هم باید از اینها جدا کرد. اگر یکی از اینها بخواهد وارد شود در یک امر سیاسی، ملت با اینها موافقت نکند برای اینکه یک امر سیاسی است به شما چه؟ در عین حالی که باید همه قشرهای ملت و خصوصاً روحانیت حاضر باشند در سیاست کشور (صحیفه امام: ۱۳ / ۱۲).

امام خمینی در ۶ مهر ۱۳۵۶ در مسجد شیخ انصاری نجف به روحانیون و طلاب حوزه علمیه نجف چنین آموزش دادند:

البته در اذهان بسیاری بلکه اکثری، بیشتری از مردم، بیشتری از اهل علم، بیشتری از مقدسین، این است که اسلام به سیاست چه کار دارد، اسلام و سیاست اصلاً جداست از هم، همین که حکومت‌ها میل دارند همین که از اول القا کرده‌اند این اجانب در اذهان ما که ... آخوند چه کار دارد به سیاست، فلان آخوند را وقتی عیبش را می‌گیرند می‌گویند: آخوند سیاسی است! اسلام را می‌گویند از سیاست کنار است، دین علی‌حده است، سیاست علی‌حده، اینها اسلام را نشناختند. اسلامی که حکومتش تشکیل شد در زمان رسول الله ... یک حکومتی بود با سیاست، با همه جهاتی که بود ... کتاب‌هایی که اسلام در سیاست دارد بیشتر از حکومتی بود با سیاست، با همه جهاتی که بود ... کتاب‌هایی که اسلام در سیاست دارد، بیشتر از کتاب‌هایی است که در عبادت دارد. این غلط را در ذهن ما جاگیر کردند. حتی باورش‌شان آمده است آقایان به اینکه اسلام با سیاست جداست (صحیفه امام: ۳ / ۲۲۷).

امام خمینی در ۲ شهریور ۱۳۵۸ در قم در پیام رادیو تلویزیونی به ملت ایران فرمودند:

اسلام دین سیاست است، دینی است که در احکام او، در ... او، سیاست به وضوح دیده می‌شود. در ادامه تصریح و تأکید می‌نمایند: در خطبه‌های نماز جمعه و عید فطر و قربان باید جهات سیاسی مسائل روز طرح بشود (صحیفه امام: ۹ / ۳۳۳).

در مصاحبه‌های امام خمینی و خبرنگاران در دهکده نوفل لوشاتو در فرانسه یکی از مباحث مهم در گفتگوها، موضوع پیوند دین و سیاست بوده است. در چهار مصاحبه این بحث جاری شده است. در ۱۶ آذر ۱۳۵۷ خبرنگار لبنانی نشریه امل پرسید:

عده‌ای تبلیغ می‌کنند که فعالیت سیاسی از فعالیت دینی جداست. در این مورد چه می‌گویید؟ امام خمینی پاسخ دادند: شعار سیاست از دین جداست، از تبلیغات

استعماری است که می‌خواهند ملت‌های مسلمان را از دخالت در سرنوشت خویش باز دارند. در احکام مقدس اسلام، بیش از امور عبادی در امور سیاسی و اجتماعی بحث شده است. روش پیامبر اسلام نسبت به امور داخلی مسلمین و امور خارجی آنها، نشان می‌دهد که یکی از مسئولیت‌های بزرگ مشخص رسول اکرم ﷺ مبارزات سیاسی آن حضرت است. شهادت امیرالمؤمنین ﷺ و نیز امام حسین ﷺ و حبس و شکنجه و تبعید و مسمومیت‌های ائمه ﷺ، همه در جهت مبارزات سیاسی شیعیان، علیه ستمگری‌ها بوده است. در یک کلمه مبارزه و فعالیت‌های سیاسی بخش مهمی از مسئولیت‌های مذهبی است. (صحیفه امام: ۵ / ۱۸۸)

خبرنگار روزنامه اندونزی در ۲۳ دی ۱۳۵۷ به امام گفت: فعالیت‌های شما در تبعید نشان داده است که شما بیشتر یک رهبر سیاسی هستید تا یک رهبر مذهبی! امام خمینی به او فرمودند: این حرف‌ها که دین از سیاست جداست و امثال این حرف‌ها منطق اسلام نیست. فعالیت سیاسی یکی از وظایف مذهبی مسلمانان است (صحیفه امام: ۵ / ۴۴۰).

امام خمینی در آبان ۱۳۵۷ به راسل کر نماینده پارلمان انگلیس مجلس عوام و عضو حزب کارگر فرمودند:

مرا ملت به رهبری پذیرفته است، من رهبر جبهه نیستم، رهبر مذهبی که مبنای مذهب بر سیاست است، ایرانی‌ها پذیرفته‌اند (صحیفه امام: ۵ / ۷۱).

امام خمینی در ۳ مرداد ۱۳۶۱ در جماران به تولیت آستان قدس رضوی و همراهان فرمودند:

قدرت‌های بزرگ با اسلام مخالف‌اند. نه آن اسلامی که فقط خلاصه بشود در دعا و مسجد، آن اسلامی که در صدر اسلام همه احتیاجات ملت‌ها را حل می‌کرده است و آن اسلامی که در امور سیاسی ملت‌ها و در امور اجتماعی ملت‌ها مستقیماً دخالت می‌کرده است. شما اگر صدر اسلام را ملاحظه کنید، می‌بینید که اسلام زمان پیغمبر ﷺ حکومت تشکیل داده است، قوای نظامی و انتظامی داشته است، در سیاست‌ها دخالت می‌کرده است و مسجدالنبی مرکز سیاست اسلامی بوده است و ثقل قدرت اسلامی (صحیفه امام: ۱۶ / ۳۸۸).

بنیان‌گذار جمهوری اسلامی در ۱۰ تیر ۱۳۶۰ در جماران به روحانیون تهران فرمودند:

شیاطینی که مطالعه کردند در همه مسائل ملت‌ها و این را یافتند که اگر قشر روحانی وارد بشود در صحنه سیاست، با داشتن پشتوانه عظیمی از ملت‌ها، کلاه آنها پس معرکه است. باید چه بکنند؟ باید به‌طور عموم، این مطلب را القا بکنند که اهل علم را به

سیاست چکار؟ ... آیاتی که مربوط به سیاست بود ... اینها را منسی کرده بودیم؛ یعنی ما را وارد کرده بودند که منسی باشد ... پیغمبر اسلام در سیاست دخالت نمی‌کرد؟ ... تمام عمرش در امور سیاسی بود، تمام عمرش را صرف کرد در سیاست اسلامی و حکومت اسلامی تشکیل داد ... حتی این آخری می‌گفتند که با قداست اینها مخالف است، با قداست اهل علم، وارد شدن در حکومت و سیاست مخالف است این قداست در زمان حضرت رسول نبوده؟ حضرت رسول قداستش محفوظ نمی‌مانده؟ حضرت امیر قداست نداشته؟ حضرت سیدالشهداء و امام حسن قداست نداشتند؟ (صحیفه امام: ۱۵ / ۱۰ - ۱۳).

امام خمینی در ۱۲ دی ۱۳۶۱ در جماران در روز میلاد حضرت رسول اکرم ﷺ و امام جعفر صادق علیه السلام در جمع مسئولان کشوری و لشکری فرمودند:

یکی از امور مهمی ... که برای سلطه آنهاست انزوای روحانیت از جامعه است. برای این امر نقشه‌های مختلف است، از آن جمله جدایی سیاست از دیانت ... بوق‌های استعماری و آنهایی که سرسپرده استعمار هستند این فریاد را می‌زنند و اسلام را از سیاست جدا می‌دانند و برای مسلمان جایز نمی‌دانند که در سیاست دخالت کند ... رسول الله پایه سیاست را در دیانت گذاشته است. رسول الله صلی الله علیه و آله تشکیل حکومت داده است تشکیل مراکز سیاست داده است ... از صدر اسلام از زمان رسول خدا تا آن وقتی که انحراف در کار نبود سیاست و دیانت توأم بودند (صحیفه امام: ۱۷ / ۲۰۴).

امام خمینی در ۱۸ مهر ۱۳۶۰ در پاسخ نامه خالد بن عبدالعزیز پادشاه عربستان سعودی، حرمین شریفین در عهد رسول الله را مرکز عبادت و سیاست اسلامی، و دخالت در امور سیاسی و اجتماعی را مورد احتیاج مبرم و اهم امور مسلمین، و حج بیت‌الله الحرام را سرتاسر مشحون به سیاست دانسته و برکنار زدن مسلمانان از دخالت در سیاست و از اهتمام آنان به امور مسلمین را نقشه دست خیانت‌کار و جنایت‌کار ابرقدرت‌ها اعلام نموده‌اند (صحیفه امام: ۱۵ / ۲۹۰ و ۲۹۲).

امام خمینی قسم دیگر سیاست را که این جهانی و تک‌بعدی و ناقص است را بخشی از سیاست اسلامی می‌دانند و می‌گویند: ما اگر فرض کنیم که یک فردی هم پیدا بشود که سیاست صحیح را اجرا کند، نه به آن معنای شیطان‌ی فاسدش، یک حکومتی، یک رئیس‌جمهوری، یک دولتی سیاست صحیح را هم اجرا کند و به خیر و صلاح ملت باشد، این سیاست یک بُعد از سیاستی است که برای انبیاء بوده است و برای اولیاء و حالا برای علمای اسلام. انسان یک بُعد ندارد، جامعه هم یک بُعد ندارد، انسان فقط یک حیوانی نیست که خوردن و خوراک همه شئون او باشد ... این سیاست یک جزء ناقصی از سیاستی است که در اسلام برای انبیاء برای اولیاء ثابت است. آنها می‌خواهند ملت را، ملت‌ها را، اجتماع را، افراد را

هدایت کنند، راه ببرند در همه مصالحی که از برای انسان متصور است. از برای جامعه متصور است. همانی که در قرآن صراط مستقیم گفته می‌شود ... ملت را، اجتماع را، اشخاص را راه ببرد به یک صراط مستقیمی که از اینجا شروع می‌شود و به آخرت ختم می‌شود الی الله است (صحیفه امام: ۱۳ / ۴۳۱ و ۴۳۲).

در زمان امیرمؤمنان امام علی علیه السلام معاویه از واژه سیاست سوء استفاده کرد و خود را سیاست‌مدار رعیت نامید. امام علی علیه السلام در نامه‌ای به وی نوشتند: «متی کتتم یا معاویة ساسة الرعیة و ولایة امر الامة؛ (وقعه صفین، ۱۴۰۴ ق: ۱۰۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۳۳ / ۱۰۰؛ نهج‌البلاغه، نامه ۱۰) شما کجا و سیاست و تدبیر رعیت و سیاست‌مداری مردم کجا؟ شما کجا و ولایت پیدا کردن بر سرنوشت امت کجا؟» از این مکتوب امام روشن می‌شود آنچه امویان داشته‌اند سیاست نبوده است چون قدرت را در مسیر هدایت و اصلاح جامعه انسانی به کار نگرفتند. کار معاویه فریب و نیرنگ و دروغ‌گویی و فساد و بی‌وفایی و خیانت بود که از سیاست دینی بیگانه است.

امام علی علیه السلام در نادرست بودن گمان کسی که اعتقاد داشت اندیشه معاویه رساتر و تدبیرش بهتر از آن بزرگوار است، فرمودند:

والله ما معاویة بادهي مني و لکنه یغدر و یفجر و لولا کراهة الغدر لکنت من ادهي الناس.
(نهج‌البلاغه، خ ۲۰۰؛ مجلسی، ۱۴۰۴ ق: ۱۰ / ۳۲۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۳۳ / ۳۷)
سوگند به خدا معاویه از من زیرک‌تر نیست و لکن او بی‌وفایی و خیانت می‌کند و معصیت و نافرمانی می‌نماید (در هر امری مکر و حيله به کار برده به عهد و پیمان پایبند نیست از این‌رو نادانان تصور می‌کنند این از زیرکی و دانایی اوست) و اگر مکر و بی‌وفایی نکوهیده نبود من زیرک‌ترین مردم بودم.

براساس این خطبه مکر و حيله‌گری و خیانت و بی‌وفایی وغدر و فجور در گفتار و رفتار معاویه وجود داشت و این از سیاست اسلامی و دهاء و زیرکی نمی‌باشد.
امام علی علیه السلام در حکمتی نیز فرمودند:

هیئات لولا التقي لکنت ادهي العرب (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۶ / ۲۰۳).
اگر پارسایی و تقوی نبود و دست و پای مرا نمی‌بست، من زیرک‌ترین مردم عرب بودم.

محمد عبده پس از مشاهده سیاست شیطانی و فاسد و سرخوردگی از سیاست نوشت: به خدا پناه می‌برم از سیاست و از کلمه سیاست و معنای سیاست و هر حرفی که در سیاست به زبان آید و از هر اندیشه‌ای درباره سیاست که از ذهن من می‌گذرد و از هر زمینی که در آن یاد سیاست می‌شود و از هر

انسانی که به سیاست سخن می‌گوید، یا تعلیم می‌دهد، یا درباره سیاست می‌اندیشد (عیده، ۱۴۲۷ ق: ۳ / ۳۰۶) آوازه سیاست شیطانی غربی به جهان اسلام و برخی دانشمندان مسلمان رسید و بر همان اساس گرفتار جدایی دین از سیاست شدند و سیاست بار منفی پیدا کرد. اما حقیقت سیاست اصلی اسلامی که بر منابع دینی استمرار است عوض نشد. این پژوهش همان سیاست برتر و زیبای اسلامی را احیا می‌کند و نشان می‌دهد. در احادیث سیاسی اهل بیت «حسن السیاسة» و «بئس السیاسة» وجود دارد و این نشان دهنده دو قسم سیاست است. بنابراین سوء السیاسة و نعم السیاسة هم وجود دارد. اما سیاست مورد نظر اسلام سیاست پاک از پلشتی‌های فریب و دروغ و حيله و ستم و پدرسوختگی است.

امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «بئس السیاسة الجور؛ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶ ش: ۱۹۳؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۳ / ۲۵۳) جور و ستم بد سیاستی است». بئس فعل ماضی جامد و فعل ذم است، در برابر نعم که فعل ماضی جامد و فعل مدح است. در این حدیث سیاست آلوده به ظلم و جور به شدت نکوهش شده است.

امام علی علیه السلام در حدیث دیگر فرموده‌اند: «نعم السیاسة الرفق؛ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶ ش: ۴۹۳؛ تمیمی آمدی: ۱۶۷ / ۶) نرمی و مدارا خوب سیاستی است. اصل نرمش و همواری نمودن با مردم سیاست خوب و ارزشمندی می‌باشد با نرمش سائس حاکم، مردم هم به نرمی رغبت پیدا می‌کنند و آن‌را فرا می‌گیرند و نرمش حاکم موجب اطاعت از او می‌شود. از این رو امام علی علیه السلام در رهنمود دیگر فرموده‌اند: «رأس السیاسة استعمال الرفق؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۴ / ۵۴) اصل سیاست به کاربردن نرمی و همواری است». چون در سیاست الهی اجرای امر و نهی خداوند را سائس از مردم می‌خواهد رفق و نرمش سر سیاست است با آن در دل مردم نفوذ می‌کند و در تربیت مردم با امر و نهی موفق می‌گردد.

بنابراین رهنمودهای علوی علیه السلام سیاست آنچه طاغوت‌ها و مستکبران و حاکمان فاسد انجام می‌دهند نیست و مکر و حيله و فریب‌کاری و خیانت و بی‌وفایی در سیاست اسلامی راهی ندارد. اصالت سیاست برای پیامبران و امامان و اولیاء خدا و در عصر غیبت برای فقیهان عادل است. سیاست امر مقدسی است و منحرفان سیاست را در غیر مفهوم اصلی آن به کار می‌برند.

۲. پیامبر و سیاست

در اسلام بزرگ‌ترین و بهترین سیاست همان سیاست پیامبر خدا حضرت محمد صلی الله علیه و آله می‌باشد. پیامبر بهترین اسوه سیاست‌مداری بندگان است. فضیل بن یسار گفته است شنیدم امام صادق علیه السلام به برخی اصحاب قیس ماصر می‌فرمود:

ان الله عزوجل ادب نبیه فاحسن ادبه فلما اکمل له الادب قال انک لعلی خلق عظیم ثم

فَوْضَ إِلَيْهِ أَمْرَ الدِّينِ وَالْإِمَامَةَ لِيَسُوسَ عِبَادَةَ فَقَالَ عَزَّوَجَلَّ مَا أَتَاكَمُ الرَّسُولُ فَاخْذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ مُسَدِّدًا مَوْفِقًا مُؤَيِّدًا بِرُوحِ الْقُدُسِ لَا يَزِلُّ وَ لَا يَخْطِي فِي شَيْءٍ مِمَّا يَسُوسُ بِهِ الْخَلْقَ (كلینی، ۱۴۰۷ ق: ۱ / ۲۶۶؛ مجلسی اول، ۱۴۰۶ ق: ۲ / ۲۰؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق: ۳ / ۶۱۶؛ بحرانی، ۱۳۷۶ ش: ۵، ۱۴۰۳: ۱۷ / ۴)

خداوند عزوجل پیامبرش را تربیت کرد و نیکو تربیتش نمود و چون ادب و تربیت او را به کمال رساند، فرمود: همانا تو دارای خوی والا و بزرگ هستی (قلم / ۴) سپس کار دین و امت را به او واگذار و تفویض نمود تا بندگان او را سیاست و رهبری کند و سیاستمدار آنان باشد پس فرمود: آنچه را پیامبر به شما فرمود و برای شما آورد به کار گیرید و آنچه (از آن) نهی کرد، باز ایستید (حشر / ۷). پیامبر خدا به وسیله روح القدس هدایت شده و توفیق یافته بود و تأیید و کمک شد. از این رو در هیچ امری از آنچه خلق را به آن سیاست نمود نلغزید و اشتباه نکرد.

در این حدیث دوبار از مشتقات سیاست آمده است «لیسوس» و «یسوس». در این دو کلمه پیامبر خدا را فرماندار سیاست بندگان آن هم فرماندار بی اشتباه مورد حمایت روح القدس معرفی می نماید. سیاست بندگان کار پیامبر خداست و پیامبر مأمور به سیاست بندگان خداست. سیاست امر مقدسی است که در امر رسالت و فلسفه بعثت قرار می گیرد و انسانها مأمورند که از این سیاستمدار و زمامدار و گرداننده امور امت اطاعت نمایند.

امام خمینی در سخنرانی برای ائمه جمعه سراسر کشور پس از طرح سیاست شیطانی و رد آن، در تبیین سیاست اسلامی به همین حدیث برای اثبات پیوند بعثت پیامبر اکرم با سیاست امت به همین روایت امام صادق علیه السلام سند داده و فرموده اند:

این سیاست هیچ ربطی به سیاست اسلامی ندارد. این سیاست شیطانی است و امام سیاست به معنای اینکه جامعه راه ببرد و هدایت کند به آنجایی که صلاح جامعه و اصلاح افراد هست، این در روایات ما برای نبی اکرم با لفظ «سیاست» ثابت شده است ... در آن روایت هم هست که پیغمبر اکرم مبعوث شد که سیاست امت را متکفل باشد ... باید عرض کنم که سیاست برای روحانیون و برای انبیاء و برای اولیاء خدا حقی است ... انبیاء علیهم السلام شغولشان سیاست است ... تمام ابعادش را انبیاء داشته اند و از آنها ارث رسیده است به علماء متعهد (صحیفه امام: ۱۳ / ۴۳۱ و ۴۴۳)

در حدیث و خبر دیگر سیاست و رهبری بنی اسرائیل در وظایف انبیاء بنی اسرائیل قرار دارد: «کان بنو اسرائیل تسوسهم انبیائهم؛ (طریحی، ۱۳۶۳ ش: ۴ / ۷۸؛ ابن اثیر، ۱۳۹۹ ق: ۲ / ۴۲۱؛ ابن منظور، ۱۴۰۵ ق:

۶ / ۱۰۸) پیامبران بنی اسرائیل آنها را سیاست می نمودند و زمامداران و تدبیر اجتماعی آنان را بر عهده داشتند». حضرت موسی علیه السلام و اوصیای ایشان به حکم این حدیث سیاستمداران بنی اسرائیل بودند و اهل لغت در بحث از معنای سیاست همین حدیث را آورده‌اند. آنها را سیاست می نمودند؛ یعنی متولی امور آنان بودند همان طور که امراء و والیان با رعیت انجام می دهند (ابن اثیر، ۱۳۹۹ ق: ۲ / ۴۲۱).

سیاست پیامبران امتیازات و ویژگی‌هایی دارد که یکی از آنها صبر فراوان است. وقتی حضرت یونس علیه السلام بعد از سی سال تبلیغ تنها دو نفر به او ایمان آوردند و امتش را نفرین کرد. خداوند به او فرمود: «لم تسسهم بسیاسة المرسلین؛ امت خود را زود نفرین کردی و با آنان همانند سیاست پیامبران و مرسلین رفتار نکردی». با آنکه خداوند در موارد بسیاری سیره انبیاء سلف را برای رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل کرده و به پیامبر دستور پیروی از آنها را داد، اما از پیروی سیره یونس نهی کرد و فرمود: «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَكَأ تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ؛ (قلم / ۴۸) برای تحقق احکام پروردگارت صبر و شکیبائی پیشه کن و مانند صاحب ماهی مباش». صاحب الحوت حضرت یونس علیه السلام است که در تقاضای مجازات قومش عجله کرد و گرفتار مجازات ترک اولی شد. البته آن پیامبر خدا برای خدا بر آنها غضب و نفرین کرد. در ذیل همین روایت دارد: «یا رب انما غضبتُ علیهم فیک و انما دعوتُ علیهم حین عصوتُ؛ ای پروردگار من در راه تو بر آنان غضب کردم و فقط زمانی که تو را معصیت کردند بر آنان نفرین کردم»، خدای سبحان به او فرمود: «عبدی نوح کان اصبر منك علی قومہ؛ (عیاشی، ۱۳۸۰ ق: ۲ / ۱۳۰؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵ ق: ۵ / ۳۹۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۱۴ / ۳۹۳؛ جوادی آملی، ۱۳۸۲ ش: ۱ / ۲۵۹) بندهام نوح از تو شکیباتر بر قومش بود».

۳. اهل بیت و سیاست

امامان علیهم السلام سیاستمداران بندگان خدا می باشند. امام هادی علیه السلام در فراز اول زیارت جامعه کبیره فرموده‌اند: «السلام علیکم یا اهل بیت النبوة ... و ساسة العباد؛ (شیخ صدوق، ۱۴۱۳: ۲ / ۶۱۰؛ شیخ صدوق، ۱۳۷۸ ش: ۲ / ۲۳۷؛ شیخ طوسی، ۱۴۰۷ ق: ۶ / ۶۹؛ ابن مشهدی، ۱۴۱۹ ق: ۵۲۴؛ کفعمی، ۱۴۱۸ ق: ۲۹۷؛ مجلسی اول، ۱۴۱۴ ق: ۸ / ۶۶۸؛ مجلسی اول، ۱۴۰۶ ق: ۵ / ۴۵۹؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶: ۱۴ / ۹۵۶۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۹۹ / ۱۲۷) سلام بر شما ای اهل بیت نبوت ... و سیاستمداران بندگان خدا». ساسة جمع سائس اسم فاعل ساس یسوس از مصدر سیاست است. سائس مرد سیاست و حاکم و متولی امر است. اهل بیت بهترین بندگان خدا و سیاستمداران بندگان خدا هستند.

علامه مجلسی در شرح این جمله نوشته است:

ساسة العباد جمع السائس اي ملوك العباد و خلفاء الله عليهم (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۹۹ / ۱۳۵).

ساسة العباد جمع سائس است یعنی پادشاهان بندگان و جانشینان خدا بر آنان.

از ناحیه مقدسه - حرسها الله تعالى - چنین آمده است که امام مهدی عج فرمودند:

فاذا اردتم التوجه بنا الي الله تعالى فقولوا ... قد اتاكم الله يا آل يس خلافته و علم مجاری امره فيما قضاہ و دبره و اراد في ملكوته و كشف لكم الغطاء و انتم خزنته و شهدائه و علمائه و امنائه و ساسة العباد و ارکان البلاد و قضاة الاحکام و ابواب الايمان (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ ق: ۵۶۷ و ۵۶۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۹۹ / ۹۳)

هنگامی که اراده توجه به ما به سوی خدای متعال نمودید پس بگوئید ... ای آل یاسین خداوند خلافت خود و علم مجاری امرش در آنچه قضا و قدر کرده و در ملکوتش اراده نموده است را به شما داده است و پرده را برای شما کنار زده است و شما خازنان او شاهدان او علمای او و امینان او و سیاستمداران بندگان و رکنهای شهرها و قاضیان احکام و درهای ایمان هستید.

در این زیارت صادر شده از ناحیه مقدسه هم امامان عج ساسة العباد نامیده شده‌اند.

در زیارت کوتاه برای امیرمؤمنان امام علی عج آمده است:

و اشهد انك حجة المعبود و الشاهد علي العباد ... و اشهد انك و الأئمة من ذريتك سفينة النجاة و دعائم الاوتاد و ارکان البلاد و ساسة العباد (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ ق: ۲۱۲).
شهادت می‌دهم تو حجت خدا و گواه بر بندگان ... و شهادت می‌دهم که تو و امامان از ذریهات کشتی نجات و ستونهای پابرجا و استوار و رکنهای شهرها و سیاستمداران بندگان هستی.

در دعای توسل به پیامبر و امامان آمده است:

اللهم صل علي محمد و آل محمد القادة و الدعاة و السادة و النجوم الزاهرة و الاعلام الباهرة و ساسة العباد (کفعمی، ۱۴۰۵ ق: ۶۸۶؛ مفید، ۱۴۱۳ ق: ۲۰۵؛ ابن طاووس، ۱۳۷۶ ش: ۲ / ۳۰۵؛ مجلسی، ۱۴۲۳ ق: ۲۱۶)

خدایا بر محمد و آل محمد درود بفرست پیشوایان و دعوت‌کنندگان و شریفان و ستارگان تابان و نشانه‌های درخشان و سیاستمداران بندگان.

در زیارت‌نامه‌های اهل بیت عج پنج بار «ساسة العباد» به کار رفته است و این درجه عالی سیاست را

برای امامان علیهم‌السلام ثابت می‌کند. امام خمینی پنج‌بار به این فراز «ساسة العباد» زیارت جامعه کبیره امام هادی علیه‌السلام و دعاهای مأثوره استناد کرده که بر اساس آن حقایقی را ثابت نموده‌اند. در ۱۴ بهمن ۱۳۵۷ در مدرسه علوی تهران در سخنرانی برای روحانیون با استناد به همین جمله، استعماری و انحرافی و اشتباه بودن جدایی دین از سیاست را روشن ساخته و اعتقاد به فحش بودن «آخوند سیاسی» را رد کرده و فرموده‌اند:

مسئله جدا بودن دین از سیاست، مسئله‌ای که با کمال تزویر و خدعه طرح کردند، حتی بر ما هم مشتبه کردند! حتی کلمه «آخوند سیاسی» یک کلمه فحش است در محیط ما! فلان آخوند سیاسی است! در صورتی که آقایان خواندند در دعاهای معتبر «ساسة العباد»، مع ذلک از بس تزریق شده است، از بس اشتباه کاری شده است، ما خودمان باورمان آمده است که دین از سیاست جداست. آخوند در محراب برود و شاه هم مشغول دزدی‌اش باشد! (صحیفه امام: ۶ / ۴۱).

در روز جمعه ۱۱ اسفند ۱۳۵۷ در مدرسه فیضیه قم در جمع نمایندگان علما و طلاب و اقشار مختلف مردم، پیوند و ارتباط سیاسی و آخوند را لازم دانست و جدایی سیاست و آخوند را نقشه استعمار شمرده و فرموده‌اند: اینها اسلام را در نظر ما، در نظر جاهلین مسخ کردند، اسلام را به‌صورت دیگر نشان دادند و این از کیدهایی بود که با نقشه‌ها پیاده شده است و ما خودمان هم باور کردیم آخوند را به سیاست چه؟ این حرف، حرف استعمار است:

آخوند را به سیاست چه؟! «ساسة العباد» در دعای جامعه زیارت جامعه است، «ساسة العباد». چطور امام را به سیاست آره، اما آخوند را به سیاست نه؟! حضرت امیر یک مملکت را اداره می‌کرد، سیاست‌مدار یک مملکت بود، آن وقت آخوند را به سیاست نه؟! این مطلبی بود که مُستعمر برای اینکه آخوند را جدا کند از دولت و ملت القا کردند به او، آخوند هم باورش آمد! خود آخوند با ما مبارزه می‌کند که شما چکار دارید به سیاست! این آخوند سیاسی است! این چیزی بوده است که ما را به عقب راند. آخوند نمونه اسلام است، اسلام همه‌چیز است، قرآن همه چیز است (صحیفه امام: ۶ / ۲۸۷ - ۲۸۶).

در ۸ خرداد ۱۳۵۸ در سخنرانی در قم برای هیئت قائمیه تهران ساسة العباد را به‌کار بردند تا هشدار بدهند سیاست اسلام نباید هرگز فراموش شود و فرمودند:

سیاسات اسلام همچون منسی شده است که اصلاً سیاست یک ننگی بود در اینجا! فلان آخوند سیاسی است! و ساسة العباد که در زیارت جامعه می‌خوانیم، اگر به یک مقدس

مآبی هم می‌گفتند، تعییرش می‌کردند، جرئت نمی‌کرد بگوید که آن هم سیاسی است (صحیفه امام: ۸ / ۱۲).

در ۳ دی ۱۳۵۹ در جماران در حضور امام جمعه تهران و ائمه سراسر کشور، پس از تعریف سیاست شیطنانی و نکوهش آن، در تبیین سیاست اسلامی جهت برقراری سیاست برای پیامبر و امامان، ساسة العباد در زیارت جامعه را ذکر کرده‌اند (صحیفه امام: ۱۳ / ۴۳۱).

هرآنچه خدا به پیامبر ﷺ داده است به امامان نیز داده است امام صادق فرموده‌اند:

ان الله ادب رسوله حتي قومهُ علي ما اردتم فَوَضَّ اليه فقال ما اتاكم الرسول فخذوه و ما نهاكم عنه فانتهوا فما فوض الله الي رسوله فقد فوضه الينا (صفار، ۱۴۰۴ ق: ۱ / ۳۸۳؛ کلینی، ۱۴۰۷ ق: ۱ / ۶۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۱۷ / ۷ و ج ۲۵ / ۳۳۲).

خداوند پیامبرش را تربیت نمود تا او را بر آنچه اراده کرد، پایدار و استوار ساخت، سپس امر را به پیامبر تفویض نمود پس گفت: آنچه پیامبر خدا به شما داد بگیرید و اجرا کنید و آنچه شما را از آن نهی کرد پس وانهید. (حشر / ۷) هرآنچه خداوند به پیامبرش تفویض نمود پس به ما تفویض کرده است.

تفویض در اینجا تفویض مصطلح مقابل جبر نیست؛ چون آن معنا از اساس باطل و محال است و در هیچ موردی فرض صحیح نخواهد داشت (جوادی آملی، ۱۳۸۲ ش: ۱ / ۲۵۳) امام معصوم همه آنچه خدا به پیامبر داده جز وحی را دارد. بنابراین سیاست عباد که خداوند به پیامبر تفویض نموده به امامان هم تفویض کرده است.

فخرالدین طریحی نوشته است:

و في وصف الائمة عليهم السلام: انتم ساسة العباد (طریحی، ۱۳۶۲ ش: ۴ / ۷۸) در وصف امامان عليهم السلام آمده است: شما سیاستمداران بندگان هستید.

عبدالعزیز بن مسلم گفته است روز جمعه در مسجد جامع مرو با امام رضا عليه السلام بودیم در مسئله امامت

فرمودند:

امر الامامة من تمام الدين ... ان الامامة هي منزلة الانبياء و وارث الاوصياء ان الامامة خلافة الله و خلافة الرسول ... و الامام عالم لا يجهل ... عالم بالسياسة مفروض الطاعة قائم بامر الله ناصح لعباد الله حافظ لدين الله (کلینی، ۱۴۰۷ ق: ۱ / ۲۰۲؛ ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۴۴۱؛ ابن‌ابی‌زینب، ۱۳۹۷ ق: ۲۲۲؛ شیخ صدوق، ۱۳۷۶ ق: ۶۷۹؛ شیخ

صدوق، ۱۳۹۵ ق: ۲ / ۳۸۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۵ / ۱۲۶)

امر امامت از تمام دین است ... امامت منزلت پیامبران و وارث اوصیاء است. امامت جانشینی خدا و جانشینی رسول است ... امام دانایی هست که نادانی ندارد ... عالم به سیاست است واجب الاطاعة و برپا دارنده امر خدا و خیرخواه بندگان خدا و حافظ دین خدا می باشد.

در این حدیث رضوی «عالم بالسیاسة» برای امام معصوم ذکر شده و امام را دانشمند در سیاست نامیده‌اند. بنابراین از شرایط و صفات امام سیاستمداری و دانش سیاسی است. شگرد شیخ طوسی و فقیه و مفسر و محدث شیعه در قرن ششم هجری قمری ابن شهر آشوب در فصل «الامام افضل رعیتة و اعلمهم» در تفسیر دو آیه «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (زمر / ۹) و «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (فاطر / ۲۸) نوشته است:

یدلان علي ان الامام لا بد من كونه اعلم من رعيتة باحكام الشريعة و بوجوه السياسة و التدبير لكونه اماما فيها (ابن شهر آشوب، ۱۳۶۹ ق: ۲ / ۲۷).
دو آیه دلالت می کنند بر اینکه امام باید داناترین فرد از رعیتش به احکام شرعی و به وجوه سیاست و تدبیر باشد؛ چون او امام بر رعیت است. در این بیان دلیل عقلی بر ضرورت علمیت امام معصوم در وجوه و ابعاد سیاست نهفته است.

امام حسن عسکری علیه السلام فرموده‌اند:

فلاتجتروا علي الآثام و القبائح من الكفر بالله و برسوله و بوليہ المنصوب بعده علي امته ليسوسهم و يرعاهم سياسة الوالد الشفيق الرحيم لولده (التفسير المنسوب الى الامام الحسن العسکری علیه السلام، ۱۴۰۹ ق: ۳۱۴).
بر گناهان و زشتی‌ها - از کفر به خدا و به رسول خدا و به ولی او که بعد از او بر امتش نصب شده است تا آنان را سیاست و رعایت کند، همچون سیاست پدر دلسوز مهربان نسبت به فرزندش - جری مشو.

در این حدیث سخن از ولی منصوب الهی پس از پیامبر است که مسئولیت او سیاست امت همانند سیاست پدر دلسوز و مهربان نسبت به فرزندش می باشد.

۴. سیاست نفس

در سیاست اسلامی سیاست نفس بر سیاست مردم و جامعه مقدم است. نخست باید به سیاست نفس

پرداخت، سیاست نفس خودسازی و تهذیب نفس و رعایت ارزش‌های اخلاقی سیاسی و حق و فضیلت، واجب است. احادیث متعددی به مسئله سیاست نفس و اهمیت و ضرورت آن پرداخته است.

امیرمؤمنان امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «سیاسة النفس افضل سياسة و ریاسة العلم اشرف ریاسة (لیثی واسطی، ۱۳۷۶ ش: ۲۸۳ * تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۴ / ۱۳۵) سیاست نفس بهترین و افزون‌ترین سیاستی است و ریاست علم شریف‌ترین و بلندترین ریاستی است»، سائس با سیاست نفس خویش و آراستگی به ارزش‌ها و فضیلت‌های اخلاقی می‌تواند سائس مردم در جامعه شود.

امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «سوسوا انفسکم بالورع و داووا مرضاکم بالصدقة؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ق: ۴ / ۱۳۵) با پرهیزکاری و پارسایی نفس‌های خود را سیاست کنید و بیمارهایتان را با صدقه درمان کنید» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴ / ۱۳۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۹۶ / ۲۳). در حدیث دیگر فرموده‌اند: «سوسوا ایمانکم بالصدقة؛ (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۳۸؛ شریف رضی، ۱۴۰۶ ق: ۱۰۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۹۶ / ۲۳) ایمان خود را با صدقه دادن سیاست کنید». منظور از سیاست کردن ایمان کامل گردانیدن آن است. با تربیت و ادب‌آموزی در پرتو صدقه ایمان انسان کامل می‌شود.

امام علی علیه السلام در بیان دیگر فرموده‌اند: «من ساس نفسه ادرك السياسة؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۵ / ۲۰۹) هرکه نفس خود را سیاست کند، سیاست را درک کرده است». سیاست رعیت تربیت آنان با امر و نهی و واداشتن آنها به صلاح است، هرکه سیاست نفس خود کند به مرتبه‌ای برسد که سیاست قوم خود کند و مردم در فرمان او باشند. در حدیث دیگر فرموده‌اند:

من ساس نفسه بالصبر علي جهل الناس صلح ان يكون سائساً (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ ق: ۲۰ / ۳۱۸).

هرکه نفسش را به صبر بر نادانی مردم سیاست کند، شایسته است که سائس و سیاستمدار باشد.

در سه حدیث هم اهمیت و لزوم سیاست نفس حکمران و فرمانده پیش از سیاست ارتش و رعیت بیان شده است. امام علی علیه السلام فرمودند:

حق علي الملك ان يسوس نفسه قبل جنده (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۳ / ۴۱۵).

حقی است بر پادشاه که نفس خودش را پیش از لشکر و ارتش خود سیاست کند.

امام علی علیه السلام در کلام دیگر فرمودند: «من حق الملك ان يسوس نفسه قبل جنده؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۶ / ۲۵) از حق ملک است؛ یعنی بر او ثابت و لازم است که نفس خویش را پیش از لشکر خود

سیاست نماید.» تربیت ارتش با واداشتن بر خوبی‌ها و بازداشتن از بدی‌ها نیازمند سیاست پادشاه و حکمران پیش از سیاست سپاه است.

در حدیث دیگر فرموده‌اند: «اعقل الملوك من ساس نفسه للرعية بما يسقط عنه حجتها و ساس الرعية بما تثبت به حجة عليها؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۷۵) خردمندترین پادشاهان کسی است که سیاست و تربیت نفس کند برای رعیت به آنچه حجت ایشان از او ساقط شود؛ به‌گونه‌ای که از برای آنان حجت و جای اعتراضی بر او نماند و تربیت کند رعیت را به آنچه که حجت او بر آنان ثابت شود.» مطابق این احادیث علوی سیاست امر بسیار مهمی است که هر فرمانروایی باید نخست سیاست نفس کند.

۵. حسن سیاست و ویژگی‌ها و آثار

در احادیث اهل بیت علیهم‌السلام بارها از حس سیاست و زینت سیاست و جمال سیاست و اهمیت لزوم و آثار آنها سخن گفته شده است. سیاست نیکو و خوب و زیبا چیست؟
امام علی علیه‌السلام فرموده‌اند:

فضيلة الرياسة حسن السياسة (لیثی واسطی، ۱۳۷۶ ش: ۳۵۹؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش:
۴ / ۴۲۳)

افزونی مرتبه ریاست و فضیلت آن به حسن سیاست است.

امام علی علیه‌السلام در رهنمود سیاسی دیگر فرمودند: «حسن التدبیر و تجنب التبذیر من حسن السياسة؛ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶ ش / ۲۲۹؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۳ / ۳۸۵) نیکی تدبیر و دوری گزیدن از اسراف از حسن سیاست است.» مطابق این حدیث علوی حسن تدبیر معاش و دوری از ریخت و پاش از جمله نیکی در سیاست حکمران است.

امام علی علیه‌السلام در بیان دیگر فرمودند:

حسن السياسة قوام الرعية (لیثی واسطی، ۱۳۷۶ ش، ۲۲۷؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش / ۳۸۴)
حسن سیاست برپای دارنده رعیت و مایه استواری مردم است.

امام علی علیه‌السلام فرموده‌اند: «حسن السياسة يستدیم الرياسة؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۳ / ۳۸۵) حسن سیاست، ریاست و سرکردگی را پاینده می‌سازد.» در رهنمود دیگر در همین زمینه فرمودند: «من حسنت سياسته دامت ریاسته؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۵ / ۲۹۵) هر که سیاستش نیکو باشد، ریاست او پایدار گردد.» امام علی علیه‌السلام در تبیین اثر دیگر حسن سیاست فرموده‌اند: «بحسن السياسة يكون الادب الصالح؛

(کلینی، ۱۴۰۷ ق: ۱ / ۲۸؛ صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۳ ش: ۱ / ۵۹۱؛ مجلسی، ۱۴۰۶ ق: ۱۳ / ۲۴۲؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق: ۱ / ۱۲۳؛ شعرانی، ۱۳۸۲ ق: ۱ / ۴۳۷) با حسن سیاست، ادب و تربیت شایسته می‌باشد. امام علی علیه السلام در ایضاح اثر دیگر حسن سیاست فرموده‌اند:

من حسنت سیاسته وجبت طاعته (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۵ / ۲۱۱).
هر که سیاستش نیکو باشد، فرمان برداری او واجب و ثابت و برقرار باشد.

۶. سیاست و عدالت

رهنمودهای امیرمؤمنان امام علی علیه السلام در پیوند عدالت و سیاست و اهمیت و ضرورت عدالت در سیاست، بیانگر بخش دیگری از سیاست دینی و حدیثی است. امام علی علیه السلام فرموده‌اند:

خیرالسیاسات العدل (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۳ / ۴۲۰)
نیکوترین سیاست‌ها اجرای عدالت است.

در حدیث دیگر فرمودند: «کفی بالعدل سائسا؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۴ / ۵۷۴) برای سیاست و تدبیر امور مردم، اجرای عدالت کافی است». در بیان دیگر امام علی علیه السلام فرمودند: «ملاك السياسة العدل؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۶ / ۱۱۶) ملاک سیاست عدالت است». سیاست رعیت‌پروری است و ملاک آن عدالت در میان آنان می‌باشد. در ارزش عدالت در ریاست فرموده‌اند: «لاریاسة كالعدل في السياسة؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش / ۴۳۰) هیچ ریاستی، مانند عدالت در سیاست نیست». مطابق این حدیث ریاست و مهتری که با عدالت در سیاست رعیت باشد، بهترین ریاست است. امام علی علیه السلام در برتری عدالت بر جود فرموده‌اند: «والعدل سائس عام و الجود عارض خاص» (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷) عدالت سیاست عمومی و نگهبان همه مردم است و بخشش گروه خاص را شامل می‌شود و به افراد مخصوص بهره می‌رساند.

امام علی علیه السلام در برتری عدالت فرموده‌اند: «العدل افضل السياستين؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش، ج ۲ / ۲۲) عدل و دادگری بهترین و افزون‌ترین دو سیاست است». مطابق این حدیث عدالت با هر سیاستی سنجیده شود افضل آن دو است.

آن حضرت در تعریف سیاست عدل فرموده‌اند:

«سیاسة العدل ثلاث: لين في حزم و استقصاء في عدل و افضال في قصد. (تمیمی آمدی،

۱۳۶۶ ش: ۴ / ۱۳۶)

سیاست سه چیز است: نرمی در دوران‌دیشی و به نهایت رساندن در دادگری و احسانی در میانه‌روی.

همچنین در زیبایی سیاست فرموده‌اند:

جمال السياسة العدل في الامرة و العفو مع القدرة (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش، چ ۳ / ۳۷۵)
زیبایی سیاست به عدالت در فرمانروایی و حکومت، و عفو و گذشت و با قدرت و توانایی است.

۷. لزوم گزینش سیاست‌مداران برای مدیریت کارها

سیاست برای مدیر و کارگزار و حکمران اسلامی ضرورت دارد. در احادیث اهل‌بیت سفارش بر گزینش افراد سیاست‌مدار برای پست و مقام‌ها شده است. پیامبر خدا ﷺ در عهدنامه‌ای برای امام علی علیه السلام فرمودند: «ول امر جنودك افضلهم في نفسك حتماً و اجمعهم للعلم و حسن السياسة و صالح الاخلاق؛ (ابن‌حیون، ۱۳۸۵ ق: ۱ / ۳۵۸؛ نوری، ۱۴۰۸ ق: ۱۳ / ۱۴۹؛ بروجردی، ۱۳۸۶ ش: ۲۲ / ۶۲۲؛ احمدی، ۱۴۱۹ / ۲ / ۲۳۰) امر لشگریان را به بهترین آنان نزد خودت در حلم و جمع‌کننده‌ترین آنان در دانش و حسن سیاست و اخلاق شایسته قرار بده». در این حدیث نبوی حسن سیاست شرط گزینش فرمانده لشکر اعلام شده و کسی که دارای حسن سیاست است برای فرماندهی ارتشیان مناسب شمرده شده است.

امام علی علیه السلام در عهدنامه مالک اشتر فرموده‌اند: «فاصطف لولاية اعمالك اهل الورع و العلم و السياسة؛ (ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۱۳۷؛ ابن‌حیون، ۱۳۸۵ ش: ۱ / ۳۶۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۷۴ / ۲۵۲؛ نوری، ۱۴۰۸ ق: ۱۳ / ۱۵۳) برای سرپرستی کارها پروا پیشگان و اهل دانش و اهل سیاست را برگزین». در این دستور علوی سیاست معیار گزینش اعلام شده است.

امام علی علیه السلام در بیان دیگر فرموده‌اند: «من قصر عن السياسة صغر عن الرياسة؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۵ / ۳۱۶) هر که از سیاست کوتاه باشد، از برای ریاست کوچک باشد».

امام علی علیه السلام در حدیث دیگر فرمودند: «آفة الزعماء ضعف السياسة» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۳ / ۱۰۳) آفت زعیمان ضعف سیاست است و ناتوانی و ضعف و سستی در سیاست، موجب سرپیچی رعیت از اطاعت زعیم می‌گردد. در رهنمود دیگر امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «الاحتمال زين السياسة؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۱ / ۱۹۷) تحمل زینت سیاست است». برای حاکم سیاست‌مدار گذشتن از برخی امور ناگوار از رعیت و تحمل سختی‌ها برای رفاه آنان و تحمل هزینه‌های نیازمندان لازم است.

امام علی علیه السلام در تبیین سیاست دینی فرموده‌اند: «سیاسة الدين بحسن الورع و اليقين؛ (تمیمی آمدی،

۱۳۶۶ ش: ۴ / ۱۳۵) سیاست دین با نیکوئی در پرهیزکاری و یقین است». سیاست‌مدار دینی اهل ورع و یقین به مبدأ و معاد است. در گفتگوی ملک و حکیم در قصه بلوهم و یوذاسف به نقل شیخ صدوق چنین آمده است: «ألست تعلم ان افضل العبادة العمل و ان اشد العمل السياسة؛ (شیخ صدوق، ۱۳۹۵ ش: ۳ / ۶۲۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۷۸ / ۴۳۰) آیا نمی‌دانی که بهترین عبادت عمل است و شدیدترین عمل سیاست است؟» مطابق این گفتار پیوند استواری بین عمل و عبادت برقرار است و در عمل هم سیاست سخت‌ترین کار است.

مسلمانان سکولار

روشنفکران دینی یا نواندیشان دینی (ملکیان، ۱۳۸۵: ۱۱۲، ۱۱۳ و ۳۹۵) در ایران برخلاف نص احادیث معصومان علیهم‌السلام گام برداشته و به راه جدایی دین از سیاست رفته‌اند. این واقعیت از آثار افرادی نظیر حسین حاج فرج الله دباغ با نام مستعار عبدالکریم سروش و مصطفی ملکیان و محمد مجتهد شبستری و محسن کدیور و سعید حجاریان و صادق زیباکلام روشن می‌شود.

عبدالکریم سروش دوران جدید را دوران سکولاریسم نامیده و می‌نویسد:

این واژه را در کشورهای غربی به‌منزله توصیف وضعیت بشر معاصر و بشر مدرن به‌کار می‌برند و در کشور ما هم گاهی آن‌را به‌منزله یک دشنام و واژه‌ای برای غیر خودی‌ها و بیگانگان به‌کار می‌برند ... ماجرای سکولاریسم ماجرای اندیشه و انگیزه بشر معاصر است (سروش، ۱۳۸۱: ۶۹ و ۷۰)

وی جدایی دین از دولت را سبب سکولاریسم و ملموس‌ترین و بازرترین و آشکارترین میوه و نتیجه سکولاریسم می‌داند و می‌نویسد:

از نظر سکولایست‌ها اولاً با کنار گذاشتن دین، کنار گذاشتن خدا، کنار گذاشتن حاملان و متولیان دین فوایدی دارد، ثانیاً؛ به عقل محض عمل کردن و فقط احکام عقل را محور زندگی قرار دادن هیچ زیانی ندارد، حتی اگر پای خدا هم از زندگی آدمی بیرون کشیده شود ... سکولاریسم نه مبتنی بر هوس‌رانی است، نه مبتنی بر جهل، بلکه منطق روشنی دارد ... توصیف غلطی نیست اگر بگوئیم که ما در عصر سکولاریسم زندگی می‌کنیم، یکی از پیامدهای ساده سکولاریسم این است که دین و دولت از هم جدا بشوند ... سکولاریسم همه انگیزه‌ها را غیر دینی می‌کند، از جمله انگیزه‌های سیاسی، انگیزه‌های آموزشی و اصولاً هر انگیزه‌ای را ... جدایی دین از سیاست در واقع

ابتدایی‌ترین میوه‌هایی است که از شاخه آن درخت می‌توان چید ... سکولاریسم به این معنا جای دین را پر کرده است؛ یعنی سکولاریسم انگیزه برای عمل به شما می‌دهد؛ انگیزه‌ای که دیگر احتیاجی به دین باقی نمی‌گذارد به اندیشه شما رنگ دنیوی می‌زند به طوری که رنگ دینی را از آن می‌زداید (سروش، ۱۳۸۱: ۷۰، ۸۶، ۹۲ و ۹۳).

وی در شهریور ۱۳۶۹ در پیشگفتار کتابش نوشت:

زمستان بی‌رحم و خزنده اختناق، از بهار آزادی و گرمای تابستانی‌اش چیزی باقی نگذاشته‌اند و عملاً استبداد دینی با فشردن گلوی روزنامه‌ها و روزنامه‌نگاران، راه نفس را بر قلم و سخن بسته‌اند و دین سیاسی و سیاست دینی چهره محبوس و منحوس قرائت فاشیستی خود را به نمایش نهاده‌اند (سروش، ۱۳۷۹: ۷).

او در همین کتاب با توجه به اینکه سکولاریسم و دموکراسی توأمان‌اند، در بست دموکراسی را می‌پذیرد و اخلاص خود را نسبت به آن چنین اظهار می‌دارد:

اگر با یک نظام دموکراتیک وفق می‌دهد، ما مخلص و مؤید آن هستیم، اگر وفق نمی‌دهد، بازهم تکلیف ما معلوم است. ما نمی‌توانیم زیر بار حرفی برویم که می‌خواهد یک نظام غیر دموکراتیک را به ما تحمیل کند (همان: ۳۸۵).

وی در سخنرانی آیا سیاست ما عین دیانت ماست؟ می‌گوید:

قصه سکولاریسم قصه پیچیده‌ای است و درست مانند غرب‌زدگی در جامعه کنونی ما بدل به یک ناسزا شده است؛ به حدی که برای تحریم سیاسی یا تکفیر دینی فرد یا طایفه‌ای کافی است که او را به سکولار بودن متهم کنند ... سکولاریسم را معمولاً جدایی دین از دولت معنا کرده‌اند و امروزه هم به کسانی گفته می‌شود که راغب و طالب جدا کردن دین از سیاست‌اند، در مقابل آنها مخالفانشان در ترکیب و امتزاج دیانت و سیاست پافشاری می‌کنند ... معتقدند ... دین اسلام یک دین سیاسی است و سیاست در ذات اسلام مندرج است و یک مسلمان نمی‌تواند سیاسی نباشد و به سیاست نیندیشد، می‌گویند پیامبر اسلام یک رجل صددرصد سیاسی بوده، وارد عرصه سیاست شد (سروش، ۱۳۸۶: ۳۵۱ و ۳۵۲)

وی در همین سخنرانی در تعریف سکولاریسم می‌گوید:

سکولاریسم به معنای دقیق کلمه؛ یعنی پا درکشیدن در دامن طبیعت، و ماوراء طبیعت را

پشت سر نهادن و از همه مهم‌تر، دین را که متاعی ماوراء طبیعی است در تحلیل‌ها و توصیه‌ها نادیده گرفتن. سکولاریزاسیون هم که مفهومی متعددی دارد، به معنای بیرون بردن دین از عرصه‌های عمومی و کوتاه کردن دستش از سیاست و اقتصاد و آموزش و ... است (همان: ۳۵۳)

وی سپس درباره سکولاریسم چنین قضاوت می‌کند:

سکولاریسم چنان که بعضی تصویر کرده‌اند، شبخ خوف‌آور یا هیولایی سهمگین نیست (همان: ۳۵۶).

او همچنین درباره پیامبر اسلام می‌گوید:

در هیچ جای قرآن نیامده است که خداوند پیامبران را به منزله تئوری پردازان سیاسی و اجتماعی فرستاده است، حتی مضمونی نزدیک به این و بیانی که موهم این معنا باشد، هم نیامده است (همان: ۳۵۸).
... پیامبران تئوری پرداز سیاسی نبوده‌اند و خودشان را هم به این صفت معرفی نکرده‌اند (همان: ۳۵۸ و ۳۶۶).

وی در پایان در ارتباط با سکولاریسم که حسن و قبح را عقلی می‌داند می‌گوید:

من هیچ اشکالی نمی‌بینم که کسی براساس حسن و قبح عقلی عملی کند و اصلاً حسن و قبح دین را در میان نیاورد چنین کسی صددرصد قابل تحسین است (همان: ۳۶۶).

مصطفی ملکیان نیز دموکراسی را می‌ستاید و اعتقاد دارد حکومت دینی و دموکراسی در مقام نظر و عمل با هم جمع نمی‌شوند. وی خود سؤال می‌کند: آیا می‌توان حکومت دینی‌ای داشت که در عین حال دموکراتیک هم باشد؟ سپس چنین پاسخ می‌دهد: به نظر من این شق قضیه به هیچ‌روی امکان ندارد. امکان ندارد یک حکومت، دینی باشد و کاملاً دموکراتیک ... اگر در عالم واقع، حکومت بخواهد دینی باشد، نمی‌تواند دموکراتیک باشد (ملکیان، ۱۳۸۵: ۳۴۵) وی مدرنیته را که توأمان با سکولاریسم است می‌ستاید و چنین اعتقاد دارد: جامعه ما چه بخواهیم چه نخواهیم در دوران مدرنیته به سر می‌برد. در جامعه ما روز به روز مؤلفه‌های مدرنیته توسعه پیدا می‌کند (همان: ۳۴۷) وی در جای دیگر مؤلفه‌های مدرنیته را به اجتناب‌ناپذیر و اجتناب‌ناپذیر تقسیم می‌کند و سکولاریسم را از مؤلفه‌های اجتناب‌ناپذیر مدرنیته می‌داند (سروش و ...، ۱۳۸۱: ۲۷۴ و ۲۷۸).

صادق زیباکلام نیز اعتقاد دارد:

براساس تجربه‌ای که در غرب پیش آمد، این تصور کلی وجود دارد که تحولات صنعتی و ایجاد ساختارهای مدرن اجتماعی منجر به پیدایش سکولاریسم و کنار رفتن مذهب از حیات سیاسی اجتماعی می‌شود (زیبا کلام، ۱۳۸۷: ۱۰۰ - ۹۹)

روشن است که این اظهارات با حقائق موجود در احادیث در موضوع سیاست در تعارض است و با نظریه ولایت فقیه و سیاست و دیانت در تبیین امام خمینی که در متن مقاله آمده است زاویه بسیار دارد.

نتیجه

در این پژوهش درون دینی حدیث‌شناسی سیاسی، مفهوم و ساختار و ابعاد سیاست اسلامی روشن شد. پیامبران الهی و آخرین پیامبر خدا ﷺ و امامان معصومین علیهم‌السلام پیشگامان سیاست الهی دینی و برترین سیاستمداران جهان بوده‌اند. در رسالت الهی پیامبر اسلام و امامت امامان سیاست عباد و خلق قرار دارد و امر دین و سیاست امت از سوی خدا به ایشان تفویض شده است. سیاست با نبوت و امامت پیوند بنیادین دارد. امامان علیهم‌السلام عالم به سیاست و ساسة العباد هستند. از این رو گفتار و رفتار معصومان علیهم‌السلام منبع معتبر و نهایی شناخت سیاست اسلامی است. در این پژوهش براساس احادیث و متون مقدس دینی سیاست‌شناسی انجام شد و اقسام سیاست آشکار گشت. اصل سیاست، کار پیامبران و امامان است و حاکمانی که به دین کاری نداشته‌اند، موجب جهت‌گیری منفی و نامطلوب در سیاست شده‌اند. دغل‌بازی و خدعه‌گری و پدرسوختگی و فساد و ستم در سیاست شیطانی و سیاست طاغوت‌ها پدید آمده است. سیاست اسلامی رویاروی این سیاست انحرافی غربی و شرقی است. در سیاست اسلامی نخست سیاست نفس و تهذیب و تزکیه و خودسازی سیاستمدار لازم است تا بتواند سانس ملت گردد. حسن سیاست و زین سیاست و جمال سیاست با ماهیت و آثار آن در متن احادیث اهل بیت قرار دارد. پیوند اساسی سیاست و عدالت در سیاست اسلامی وجود دارد و سیاست عمل سیاستمداران مؤمن عادل است.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۱۴۰۴ ق). شرح نهج البلاغه. قم: مکتبة آیت‌الله مرعشی نجفی.
- ابن ابی‌زینب، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ ق). الغیبة للنعمانی. تهران: نشر صدوق.

- ابن حيون، نعمان بن محمد مغربى (۱۳۸۵ ق). *دعائم الاسلام*. قم: مؤسسه آل البيت عليه السلام.
- ابن شعبه حرانى، حسن بن على (۱۴۰۴ ق). *تحف العقول عن آل الرسول عليه السلام*. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن على (۱۳۶۹ ق). *مشابه القرآن و مختلفه*. قم: دار بيدار للنشر.
- ابن طاووس، على بن موسى (۱۳۷۶ ش). *الاقبال بالأعمال الحسنة*. قم: دفتر تبليغات اسلامى.
- ابن مشهدى، محمد بن جعفر (۱۴۱۹ ق). *المزار الكبير*. قم: دفتر انتشارات اسلامى وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابوالحمد، عبدالحميد (۱۳۸۴ ش). *مبانی سياست (جامعه شناسی)*. تهران: توس.
- احمدى میانجی، على (۱۴۱۹ ق). *مکاتیب الرسول عليه السلام*. قم: دار الحديث.
- بحرانی، سيد هاشم بن سليمان (۱۳۷۴ ش). *البرهان فى تفسير القرآن*. قم: مؤسسه بعثت.
- بروجردى، آقاحسين (۱۳۸۶ ش). *جامع احاديث الشيعه*. تهران: انتشارات فرهنگ سبز.
- تيممى آمدى، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶ ش). *غرر الحكم و درر الكلم*. شرح جمال الدين محمد خوانسارى و مقدمه و تصحيح مير جلال الدين حسینی ارموى. تهران: دانشگاه تهران.
- جعفرى، محمد تقى (۱۳۷۵). *فلسفه دين*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامى.
- جوادى آملی، عبدالله (۱۳۸۲ ش). *ادب فنای مقربان*. شرح زیارت جامعه کبیره. قم: نشر اسراء.
- جوادى آملی، عبدالله (۱۳۹۳ ش). *رحیق مختوم شرح حکمت متعالیه*. قم: نشر اسراء.
- جوهرى فارابى، ابونصر اسماعيل بن حماد (۱۴۰۷ ق). *الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة*. بيروت: دار العلم للملايين.
- حسن بن على عليه السلام امام یازدهم (۱۴۰۹ ق). *التفسير المنسوب الى الامام الحسن العسکرى*. قم: مدرسه الامام المهدي عليه السلام.
- دهخدا، على اکبر (۱۳۷۷ ش). *لغت نامه دهخدا*. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- دوورژه، موريس (۱۳۹۶ ش). *اصول علم سياست*. ترجمه ابوالفضل قاضى، تهران: علمى فرهنگى.
- زبیدی واسطی، مرتضى (۱۴۱۴ ق). *تاج العروس من جواهر القاموس*. بيروت: دار الفكر.
- زيبا کلام، صادق (۱۳۸۷). *مقدمه‌ای بر انقلاب اسلامى*. تهران: روزنه.
- سروش، عبدالکریم و محمد مجتهد شبستری و مصطفی ملکيان و محسن کدیور (۱۳۸۱). *سنت و سکولاریسم*. تهران: مؤسسه فرهنگى صراط.

- سروش، عبدالکریم (۱۳۷۹). *آئین شهریاری و دین‌داری، سیاست نامه ۲*. تهران: مؤسسه فرهنگی صراط.
- سروش، عبدالکریم (۱۳۸۶). *ادب قدرت، ادب عدالت*، تهران: مؤسسه فرهنگی صراط.
- شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۰۶ ق). *خصائص الائمة* علیهم‌السلام. مشهد: آستان قدس رضوی.
- شعرانی، ابوالحسن (۱۳۸۲ ق). *شرح الکافی الاصول والروضه*. تهران: المكتبة الاسلامية.
- شیخ صدوق، ابن بابویه محمد بن علی (۱۳۷۶ ق). *الأمالی*. تهران: کتابچی.
- شیخ صدوق، ابن بابویه محمد بن علی (۱۳۷۸ ش). *عیون اخبارالرضا* علیه‌السلام. تهران: نشر جهان.
- شیخ صدوق، ابن بابویه محمد بن علی (۱۳۹۵ ق). *کمال الدین و تمام النعمة*. تهران: اسلامیه.
- شیخ صدوق، ابن بابویه محمد بن علی (۱۴۱۳ ق). *من لایحضره الفقیه*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۳ ش). *شرح اصول الکافی*. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴ ق). *بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد* علیهم‌السلام. قم: مکتبه آیت‌الله مرعشی نجفی.
- طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ ق). *الاحتجاج علی اهل اللجاج*. مشهد: نشر مرتضی.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۶۲ ش). *مجمع البحرین و مطلع النیرین*. تهران: انتشارات کتابفروشی مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ ق). *تهذیب الاحکام*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- عبدالکریمی، بیژن (۱۳۷۶ ش). *تفکر و سیاست*. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- عبده، محمد (۱۴۲۷ ق). *الاعمال الکاملة*. مصر: دار الشروق.
- عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۴۱۵ ق). *تفسیر نورالثقلین*. قم: اسماعیلیان.
- عسکری، حسن بن عبدالله (۱۴۰۰ ق). *الفروق فی اللغة*. بیروت: دار الآفاق الجديدة.
- عمید زنجانی، عباسعلی (بی‌تا). *مبانی اندیشه سیاسی اسلام*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- عمید، حسن (۱۳۶۳ ش). *فرهنگ فارسی عمید*. تهران: امیر کبیر.
- عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰ ق). *تفسیر العیاشی*. تهران: مطبعة العلمية.
- غزالی، ابو حامد محمد بن محمد (بی‌تا). *احیاء علوم الدین*. بیروت: دار الکتب العربی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ ق). *کتاب العین*. قم: نشر هجرت.

- فیروزآبادی، مجدالدین محمد بن یعقوب (۱۴۲۱ ق). *القاموس المحيط*. بیروت: مؤسسه الرسالة للطباعة و النشر و التوزیع.
- فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی (۱۴۰۶ ق). *الوافی*. اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام.
- کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی (۱۴۰۵ ق). *المصباح للكفعمی (جنة الأمان الواقیة)*. قم: دار الرضی.
- کفعمی، ابراهیم بن علی (۱۴۱۸ ق). *البلد الامین و الدرع الحصین*. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). *الکافی*. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- لاسکی، هارولد. ج. (۱۳۵۴ ش). *مقدمه ای بر سیاست*. ترجمه منوچهر صفا. تهران: شرکت سهامی کتاب های جیبی.
- لیشی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶ ش). *عیون الحکم و المواعظ*. قم: دار الحدیث.
- مجلسی اول، محمد تقی بن مقصود علی (۱۴۰۶ ق). *روضه المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه*. قم: مؤسسه فرهنگي اسلامی کوشانپور.
- مجلسی اول، محمد تقی بن مقصود علی (۱۴۰۶ ق). *روضه المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه*. قم: مؤسسه فرهنگي اسلامی کوشانپور.
- مجلسی اول، محمد تقی بن مقصود علی (۱۴۱۴ ق). *لوامع صاحبقرانی مشهور به شرح فقیه*. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳ ق). *بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الأئمة الاطهار علیهم السلام*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۴ ق). *مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول صلی الله علیه و آله*. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۲۳ ق). *زاد المعاد - مفتاح الجنان*. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- مسکویه، ابو علی احمد بن محمد بن یعقوب (۱۴۲۲ ق). *الهوامل و الشوامل سؤالات ابی حیان التوحید لابی علی مسکویه*. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۷ ش). *سلسله مباحث اسلام، سیاست و حکومت*. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- معین، محمد (۱۳۶۲ ش). *فرهنگ فارسی*. تهران: امیر کبیر.

- مفید، محمد بن مفید (۱۴۱۳ ق). *المقنعة*. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
- مک آیور، ر. م (۱۳۵۴ ش). *جامعه و حکومت*. ترجمه ابراهیم علی کنی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ملکیان، مصطفی، مشتاقی و مهجوری (۱۳۸۵). *گفت و گو در باب فرهنگ و سیاست*. تهران: نگاه معاصر.
- منتظری، حسینعلی (۱۴۱۵ ق). *دراسات في ولاية الفقيه و فقه الدولة الاسلاميه*. قم: نشر تفکر.
- منقری، نصر بن مزاحم (۱۴۰۴ ق). *وقعة صفین*. قم: مکتبه آیت الله مرعشی نجفی.
- موسوی خلخالی، محمد مهدی (۱۴۲۸ ق). *الحاکمیه فی الاسلام دراسه المراحل العشر حول ولاية الفقيه فی عصر غیبة امام العصر عجل الله تعالی فرجه الشریف*. قم: مجمع الفکر اسلامی.
- نائینی، محمد حسین (۱۳۸۲). *تنبيه الامة و تنزیه المله*. قم: بوستان کتاب.
- نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- ویر، ماکسیمیلیان کارل امبل (۱۳۶۸ ش). *دانشمند و سیاستمدار*. با مقدمه‌ای از ریمون آرون، ترجمه احمد نقیب‌زاده. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- وینست، اندرو (۱۴۰۱ ش). *نظریه‌های دولت*. ترجمه حسین بشیریه. تهران: نشر نی.